

LITTERATUR

SVENSK IDEALISM

Av professor HUGO ODEBERG, Lund

Det har funnits en tid, då religion och kultur voro på väg att ingå en syntes i vårt land: det var den svenska idealismens tid. Den kännetecknades av, att kristendomen med sina källflöden befruktade bildningen och bildningen i sin tur gjorde kristendomen, åtminstone delvis, tillgänglig för tanke, hjärta och fantasi. Men utvecklingen bröts: bildningen blev materialistisk, och kristendomens källsprång tillstängdes av en rationalistisk teologi. Idealismen hör nu det förflutna till. På frågan »finns det en svensk idealism» måste, såsom *Algot Werin*¹ säger, svaret bli: »det har i varje fall funnits». Men om än den svenska idealismen tillhör en redan svunnen tid, är det icke så säkert, att dess tid är förbi. Den hade ett för djupt grepp icke blott om den svenska bildningen utan även i den svenska folksjälens för att dess verkningar ännu skulle vara uttömda. Det gives tecken: man kan icke misstaga sig på det intresse, som en kongenial framställning av idealismen väcker, ej heller på den omedelbara aktning och tillgivenhet, som en människa inger, vilken bär idealistens kännetecken i nutiden. En sådan kan visserligen icke inordnas i den nutida värderangordningen, han kommer på något sätt utanför, men han står dock, i likhet med den fattige konstnären eller diktaren, över både penningfursten, kyrkofursten och statsmannen.

Werin ger sig icke in på någon kulturkritik, avger inga värdeomdömen om den tid som avlöste den svenska idealismens. Hans bok är välgörande fri från all polemik. Författaren har helt koncentrerat sig på att skildra några av idealismens förgrundsgestalter. Man skulle kunnat om hans författarskap använda ordet inlevelse, om icke i detta ord låge tanken på en möda att försätta sig ifrån en livsfär till en annan. Någon sådan möda synes icke föreligga för författaren. Han lever redan i den livssfär, som han vill skildra. Därför verkar det, som om det icke berett honom någon möda att träffa det väsentliga, och att uppdraga de stora linjerna.

Den av bokens tolv uppsatser som kanske mest koncentrerat och åskådligt återger författarens syn på den svenska idealismens insats är den, vars titel hämtats från Tegnér's bevingade ord: »Nu står parnassen i den kristna kyrkan» (sid. 102—131). Författaren låter här den svenska idealismen ha sin rot i det möte mellan antiken och kristendomen, som ägde rum redan vid kristendomens första framträdande. På grund av detta möte mellan antik och kristendom hade

¹ *Algot Werin*: Svensk idealism. C. W. K. Gleerup.

den västerländska bildningen blivit klassisk på samma gång som kristen. »Vårt högre skolväsen vilade på den förutsättningen att antik och kristendom låte sig förenas till en enhetlig åskådning. Grekiska och latinska auktorer lästes jämte de kristna, de voro erkända på ett annat sätt än vanliga profanförfattare. Det är inte underligt, att de genomsyrade kulturen och att sålunda det hellenistiska inflytande som redan den äldsta kristendomen var utsatt för fortsatte genom tiderna... Aktuellt var problemet särskilt för generationer som sett antika ideal upplivade av nyhumanismen och kristna av nyromantiken. Särskilt starkt levde det för de tre stora diktare Tegnér, Runeberg och Rydberg, som alla hade den klassiska bildningen i blodet.»

Det är alltså i den klassiska bildningen, i den bildning, som fotar på antiken, som den svenska idealismen vill söka en syntes med kristendomen. Detta kan till en början synas vara en ganska självklar sak, men den kan icke nog betonas: genom antiken, på vilken den västerländska kulturen vilar, skulle kristendomen göras tillgänglig, den klassiska bildningen skulle vara bärare av kristendomen till den moderna människan. Detta är ju i själva verket raka motsatsen till en senare tids program för förening av kultur och religion: kristendomen, sådan den framträder i kyrkolärorerna är *förvanskad* genom mötet med antiken, eller som man gärna oegentligt säger: hellenismen. Kristendomen skall frigöras från de former den antagit i den hellenistiska kulturen och antaga former som passa modern åskådning och modernt vetande.

Är det då någon avgörande skillnad mellan dessa bägge program: den idealistiska syntesen av antik och kristendom, och den materialistiska syntesen av kristendom och teknik? Man skulle kunna säga, att den ena syftade till en religion för tänkande människor, den andra vill leverera en moral för teknikens människor. Den avgörande skillnaden ligger nog djupare. För idealismen betecknade antiken — särskilt i dess störste tänkare och skalder — den högsta nivå av andlig kultur, till vilken mänskligheten kommit i sin historia. Denna kultur var inriktad på skådandet av det högsta, det gudomliga. Det var följaktligen den kultur, som bäst var ägnad, hade de bästa förutsättningarna av alla mänskliga kulturer att uppfatta och mottaga det gudomliga uppenbarelsen innehåll i kristendomen. Man skulle troligen icke alltför mycket förvanska idealismens åskådning om man på denna punkt karakteriserade den sålunda: vägen till det bestående sanningssinnehållet eller den levande kärnan i kristendomen går genom den klassiska bildningen. Men detta innebär icke — och just här är den avgörande skillnaden — att endast det i kristendomen kunde accepteras, som redan finnes i antiken, eller som stämmer med dess åskådning. Det finnes hos idealismen både principiellt och faktiskt plats för den paulinska satsen om den korsfäste Kristus, som *även* för greken är en dårskap, men som dock är gudomlig sanning. För det senare kulturprogrammet blir i praktiken det som i varje tid är modern åskådning också den högsta hittills nådda sanningen. Kris-

tendom kan icke äga någon från denna åskådning skild sanning, utan det som skiljer den från samtidens härskande åskådning kan endast vara vidskepliga rester av en gången tids mindre framskridna vetande. Kristendomen måste bli ett med tidsandan, kan icke ha något budskap till den, kan icke bilda ett korrektiv, kan icke frälsa människor ur de svårigheter, den nöd, i vilken tidsandan försatt dem: annorlunda än genom illusioner, som ju måste framstå såsom tvivelaktiga medel till frälsning.

Idealismen för människan upp på antikens höjd för att hon därifrån skall kunna rikta blicken uppåt och skåda kristendomen i dess högsta för henne åtkomliga renhet. Men denna renhet är dock något annat än blott antikens åskådning. Klart kommer detta till synes i den skildring *Werin* ger av Tegnér's utveckling och inre spänning, illustrerad av Epilogen 1920: »Parnassens tinnar haven I bestigit, de solbeglänsta mänsklighetens höjder... Förr stod parnassen i en hednisk värld, och kring dess dubbla toppar dansade i evigt solskens ungdomsfriska gudar... nu står parnassen i den kristna kyrkan, men vigd och helgad, renad och förädlad... ty lammets vita fana överskygger med änglavingar gamla gudaberget.»

På ett inlysande sätt skildrar *Werin* den spänning som kunde uppstå mellan det antika idealet och kristendomens och att det visst icke kom till en syntes blott genom utsuddandet av motsättningarna. *Werin* framhåller, hurusom *försoningen* för Tegnér var något mer än en vanlig trossats. »Den kom att stå i religionens eller religionernas centrum, han grubblade mer över den än över något annat teologiskt spörsmål.» Men just den kristna försoningsidén var för Tegnér både något som skilde kristendomen från antiken — som alltså hörde till kristendomens egenart — och samtidigt den yppersta uppenbarelsen av sanningen. Det var alltså icke därför att den stämde med antikens åskådning, som han accepterade den, utan därför att han utifrån antikens ståndpunkt såg, att här förelåg någonting, som var högre än antiken. Men visserligen kunde han också finna, att den ortodoxa kyrkoläran var lägre än kristendomens äkta, liksom Rydberg hävdade att den ortodoxa kristologin var av lägre valör än bibelns lära om Kristus. Den svenska idealismens sätt att behandla kristendomen är tydligen väsensskild från den syntessträvans, vilken avfärdar både försoning och kristologi som hellenistisk vidskepelse.

Det är helt naturligt att *Werin* i en bok som bär titeln Svensk idealism ägnar stort utrymme åt Tegnér och Rydberg. Det är också i behandlingen av dessa diktare och tänkare, som författaren låter de träffsäkra analyserna av den svenska idealismens grundsyn få sin plats, analyser, som äro träffsäkra icke minst därför att de umbära all självsäkerhet i omdömen och slutsatser. Därför saknas också hos författaren varje klavbindande eller exklusiv definition av ämnet. Om man skulle fråga författaren, såsom han framträder i boken, vad han menar med svensk idealism, så kunde boken ge svar genom hänvisning till vilka diktare och tänkare som där sammanställts: det är, förutom Tegnér och Rydberg: Vitalis, Fröding. Selma Lager-

löf, Hans Larson, Pär Lagerkvist, Arnold Norlind, Albert Nilsson. Vad är det som är gemensamt för diktare som dessa? Det är mindre en bestämd åskådning än en viss stämning, en viss inställning till tillvaron och dess gåtor och dunkla krafter: ödmjukheten inför livet, medkänslan med det mänskliga, äktheten, detta att ha skådat något som på samma gång tänder längtan efter en ljusare värld och gör blicken skarpare för den närmaste verkligheten. Så kan författaren såsom karakteristiskt för Pär Lagerkvist citera: »Vi stackars djur med vår ofullkomliga hjärna och med våra drifter, all vår låghet — och så ändå med detta osläckliga begär att mäktas det omöjliga, att famna det allra högsta, denna gnista som bränner inom oss men inte är stark nog till att lysa upp... Nej, ingenting kan vara mer patetiskt än denna mänsklighetens ständiga hopplösa kamp, vanmäktig och evig i sin längtan. Gud, om han funnes så som man tänker sig honom, fullkomlig, i oföränderligt majestät, skulle vara ringa i jämförelse med henne.» Detta är väl icke idealism, men det står idealismen så nära som publiken i templet stod kristendomen. Hos Selma Lagerlöf är det bl. a. följande drag som *Werin* särskilt betonar: sinnet för det som är åldrat och rotfäst, det som alltså hör det inre, själens djup till, i motsats mot det ytliga sammanhanget, de elementärt mänskliga motiven, förankringen i kärleken, som icke väjer för de förfallna och brottsliga. Är det den idealistiska ådran som skapat Kejsaren av Portugallien? »Banalare och ointressantare» säger *Werin*, »kan en historia icke gärna vara. Men allt blir nytt och friskt, då Selma Lagerlöf rör vid det. Med sin välberäknade komposition och sin fina själsanalys hör denna berättelse till det mest beundransvärda i hennes produktion... Mildhet och styrka, svärmeri och klokhet äro egenskaper som utmärka Selma Lagerlöfs diktning» liksom de gestalter, som hon älskar att skildra. »Det finns en typ av kvinnor som Selma Lagerlöf älskar att framställa. De äro milda, mjuka och anspråkslösa, de göra inte det minsta väsen av sig, och man behöver ofta tid på sig för att se vad de äro värda, se att de inte äro som fjun för vinden. De äro helgjutna, de ha fin instinkt och en liten fast hand, som i kritiska lägen snabbt tar ledningen. De äro milda och dock starka, svärmiska och rådiga.» Det är fråga om en förankring i tillvarons djupskikt, som skapar ödmjukhet och säkerhet, anspråkslöshet och himlastormeri. Sådan skildras pater Henrik i Viktor Rydbergs Singoalla: »Anspråkslös till sin natur har han avslagit de högre värdigheter som erbjudits honom och stannar kvar i sitt småländska kloster, där han som en sann humanist ägnar sig åt studier och avskrifter av de romerska författare som han älskade, ehuru de varit hedningar.» Denne pater Henrik återger sitt intryck av läsningen av Ovidius, Vergilius och Augustinus med de orden: »Det är en högtidsstund för mig, min son, då vid din sida jag får genomvandra den helga stad av tusenårig ålder, vars utanverk är denna pärm... vars byggnader i ädelt majestät på säker grundval resa sig mot höjden, så luftiga och dock mot tiden trygga, ty deras kolonnader äro tankar, och varje valv är spänt av himmelsk längtan.»

Det är otvivelaktigt att den syntes av kristendom och kultur som idealismen eftersträvade och även framskapade icke är identisk med urkristendomen. Det är därför obefogat, när man förebrått en nutida forskning, ofta kallad lundateologin, för att den velat betona kristendomens egenart gent emot den kristna idealismen. Ett sådant framhävande av kristendomens egenart innebär intet angrepp på idealismen. Tvärtom. Den kan tjäna att framhäva idealismens verkliga företräden och dess förtjänster om kristendom och mänsklighet. Ty man kan fråga sig, om icke idealismen såsom åskådning och själsstämning är den som kommer kristendomen närmast. Man kan fråga sig om icke ett sökande efter den gestalt, som kommer den ideale kristne närmast, just träffar på den kristne idealisten. Ty den kristne idealisten har något, som mycket väl kan saknas hos den än så rättrogne konfessionisten, moralisten och kyrkomannen: tron på en de andliga orsakernas värld bakom fenomenvärlden. För den till en materialistisk tidsanda anpassade kyrkomannen bli kristendomens grundtankar och grundstämning oftast endast en munnens bekänneelse: han räknar i grunden icke med kristendomen annat än som en yttre moralisk faktor i den mänskliga samlevnaden, där den icke rent av blir blott en vehikel för hans egen karriär. Anspråkslösheten blir meningslös, ty endast det som kan göra sig gällande i det yttre kan där ha någon verkan. Idealismen kan mycket bättre förstå eller åtminstone ana — den är gärna för ödmjuk för att mena sig förstå — att Gud kan uppenbara sig i den stilla susningen »the still, small voice» snarare än i jordbävningen, elden och stormen.

Det må än en gång betonas, att *Werins* bok ingalunda framhäver idealismen genom att angripa dess belackare. På ett försynt sätt utan alla later får den svenska idealismens stora gestalter och diktverk framträda och tala för sig själva, till den verkan det kan hava på läsarens själ och fantasi. Det längsta *Werin* kan sträcka sig till i fråga om apologi, är följande stillsamma påpekande: »Hur man än numera må döma — från skilda håll — om den kristna humanism som på svensk botten representeras av Tegnér, Runeberg och Rydberg, säkert är att den har manifesterat sig i litterära verk som bestå oberoende av åskådningar.»